

FRAZER-IMREGH MONIKA

Egy varázskönyv reneszánsz kori recepciója. A *Picatrix* olvasói (I): Marsilio Ficino és Giovanni Pico della Mirandola

Tanulmányomban a következő kérdésre keresem a választ: hogyan volt jelen és hogyan hatott a Picatrix olvasása az elkövetkező évszázadokra? Érdeklődésem homlokterébe Ficinót és Picót, azt a két 15. századi filozófust állítom, akik munkáik révén az ún. „tanult mágiának” tekintélyt és hitelt adtak kortársaik és közvetlen utókoruk szemében, így a Picatrix és a hasonló, mágikus tárgyú írások továbbélése, ha többnyire titkos csatornákon keresztül is, de biztosított volt. A tanulmány második része az Antikvitás és Reneszánsz következő, 10. számában fog megjelenni, ebben Francesco Cattani da Diacetóval és Ludovico Lazzarellivel foglalkozom, majd Trithemiust és követőit, Agrippát és Paracelsust tárgyalom. Kitekintek Giordano Bruno és Tommaso Campanella Picatrix ihlette munkáira. Végül a közép-európai másolatokról dióhéjban ismertetem Láng Benedek és Veszprémy Márton kutatási eredményeit.¹

Kulcsszavak: *Picatrix*, mágia, talizmán, Marsilio Ficino, Giovanni Pico della Mirandola

Amikor a *Picatrix* utóéletének nyomába eredünk, nem szabad elfelejtenünk, hogy egy olyan könyvről beszélünk, amelynek a 20. századig semmilyen nyelven nem született nyomtatott kiadása, és kéziratos példányait is – néhány kivételes helyszíntől eltekintve – inkább titokban igyekeztek tartani. A korabeli könyvtárkatalógusok és cím szerinti említései révén, sőt a cím nélküli, de beazonosíthatóan rá való utalások alapján azonban végigkísérhetjük titkos útját, és tetten érhetjük ismeretét a tematikájára épülő reneszánsz kori művekben, a kézről-kézre adott köl-

---

¹ A publikáció az MTA–SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

csönzésekben, elhallgatott újabb másolatok születésében a 15–16. század folyamán.

Legrégebbi említése 1456-ból való, Johannes Hartlieb *Das Buch aller verbotenen Künste* (Minden tiltott művészet könyve) című művében; legdíszesebb kézírata, a Láng Benedek által is tanulmányozott krakkói illusztrált kódexben 1454-re keltezhető.² Pingree szerint ez a kódex egy itáliai eredeti másolata.³ Egy 13. századi töredéktől⁴ eltekintve a *Picatrix* legtöbb fennmaradt példánya erre a 15. század közepén keletkezett itáliai kézíratra nyúlik vissza, a többi egy 1380-ban Liège mellett másolt kódexre, amely elveszett.⁵ Összesen tehát 19, nagyjából teljes kézírata maradt fenn. Elterjedésének helyszíneire jellemzően ezek közül ma 7 Párizsban, 2 Londonban, 1 Oxfordban, 2 Firenzében (ez ugyanaz a kódex kettészakítva), 1 Hamburgban, 1 Darmstadtban, 1 Bécsben, 1 Prágában és 1 Krakóban található. A Közép-Kelet-Európában őrzött példányokat Láng részletesen tárgyalja.⁶ Ezentúl számos kivonata is létezik, amelyekből Pingree kiadásában 10-et közöl.⁷

Bizonyítékunk van rá, hogy Marsilio Ficino végigolvasta, Giovanni Pico della Mirandola lemásoltatta magának, Johannes Trithemius beszerzte Sponheim és Würzburg apátsági könyvtárai számára. Trithemius szellemi örökösei: Heinrich Cornelius Agrippa és Paracelsus felhasználták műveikben. Több más, e tanulmány második részében tárgyalt szerző pedig ihletet merített belőle, és a *Picatrix* forrásainak további kutatására, újabb elméletek kidolgozására sarkallta, vagy éppen elborzadt némely részletétől és elutasította azt. Bizonyára sokan kipróbálták a leírtak alapján a talizmánkészítést is – egy ilyen fiatalkori próbálkozásról még Ficino is beszámol. Mindenesetre jelenléte és hatása tagadhatatlan a reneszánsz idején. Mielőtt azonban Marsilio Ficino és Giovanni Pico della Mirandola vizsgálatába fognánk, vázlatosan ismertetjük a mágia és a *Picatrix* modern kutatástörténetét.

² LÁNG (2011b), LÁNG (2008: 96–108), FÜRBEETH (1989), PINGREE (1986: XXIII).

³ Uo. Krakó, Jagelló Könyvtár (*Biblioteka Jagiellońska*), Ms. BJ 793. Vö. LÁNG (2011a: 266–269; 274). Illusztrációk a *Picatrix*ból ld. LÁNG (2011a: 99–102).

⁴ D'AGOSTINO (1992: 28, 5. töredék).

⁵ PINGREE (1986: XVI–XXIII), PERRONE COMPAGNI (1978).

⁶ LÁNG (2008: 96, 42. jz; 96–97).

⁷ PINGREE (1986: XXI–LXIX).

A *Picatrix* 20. századi felfedezése

A felvilágosodás korától minden, ami a mágiával kapcsolatos, a tudomány világában törvényen kívülinek és üldözendőnek számított. Immár nem elsősorban vallásos megfontolásból, ahogyan a középkorban és az újkor kezdetén, hanem a komolytalanság vádjával, hiszen Montaigne, Descartes, Voltaire, Spinoza, Leibniz és mások kritikája nyomán a mágia a babonával volt egyenértékű. Azonban a 19. század végének pozitivista adatgyűjtési lázában ez a helyzet megváltozott. A tudós távolságtartó, objektív viszonyulása kutatása tárgyához lehetővé tette, hogy a klasszika-filológián belül olyan területek is újra figyelmet kapjanak, amelyeket korábban tartalmi megfontolásból vetettek el. Így készülhettek el a 20. század elején az olyan monumentális leírások és gyűjtemények, mint az egész életüket a gyűjtőmunkának és a szövegkritikának áldozó tudósok művei: *A görög asztrológiai kéziratok katalógusa*,⁸ *A görög alkímisták gyűjteménye*,⁹ *A görög mágikus papiruszok* és más hasonló kiadások.¹⁰ Ezek egész könyvtárakat tártak fel, amelyek egyébként még részben ismeretlenek voltak akkor, amikor a tanult mágia utoljára tekintélynek örvendett – a reneszánsz idején.¹¹ A századfordulón született Frazer *Aranyága* is,¹² az összehasonlító mítosz kutatás és vallástörténet első nagy munkája. Ebben Frazer azt az elméletet állította fel, miszerint minden emberi kultúra első, primitív lépcsőfoka a mágia, fejlettebb foka a vallás, legfejlettebb kifejeződése pedig a tudomány. Szinte azonnali kritikáját Andrew Lang írta meg *A mágia és a vallás* című művében.¹³

Nem sokkal később, a múlt század húszas éveiben kezdtek el megjelenni a mágikus tárgyú leletanyagokat feldolgozó és azok értelmezését megkísérlő tanulmányok és monográfiák is: Julius Röhr 1923-ban adta ki *Der okkulte Kraftbegriff im Altertum* (Az okkult erő fogalma az ókorban) című művét, amely a mágia és az okkult minőségek fontos monográfiája.¹⁴ Egy évvel később Theodor Höpfner jelentette meg nagy elméleti

---

⁸ BOLL–CUMONT–KROLL–OLIVIERI (1898–1950).

⁹ BERTHELOT–RUELLE (1887–1888).

¹⁰ PREISENDANZ (1928).

¹¹ COPENHAVER (2015: 15).

¹² FRAZER (1890–1922).

¹³ LANG (1901).

¹⁴ RÖHR (1923).

munkáját *Griechisch-ägyptischer Offenbarungszauber* (A görög-egyiptomi kinyilatkoztatás-mágia) címmel,¹⁵ 1925-ben pedig Bronislaw Malinowski a melanéziai kutatóútján gyűjtött antropológiai anyagok tapasztalatai alapján írta meg nagy hatású tanulmányát: *Magic, Science and Religion* címmel (A mágia, a tudomány és a vallás).¹⁶

A *Picatrix* szövegét Aby Warburg fedezte fel a modern kor számára, valamikor 1912 előtt, Fritz Saxl pedig a jelzett évben kimutatta a hasonlóságot a benne leírt, a bolygó-princípiumoknak mondandó imádságok és a harráni szabeusok imái között.¹⁷ Ugyanekkor Warburg a *Der Islam* folyóirat lapjain kimutatta, hogy a latin fordítás közvetlenül kasztíliai spanyol nyelvből készült.¹⁸ 1915-ben fedezték fel Krakkóban a *Picatrix* illusztrált példányát, amelyben Saxl felismerte az arab bolygó-ábrázolások görög-római eredetű modelljeit, és bebizonyította, hogy az iszlám kozmográfiákban szereplő leírásaik közvetítőként szolgáltak a Nyugat felé történő továbbításukban.¹⁹ Warburg azután párhuzamot vont a *Picatrix*ban leírt gyógyító bolygóalakok és a Cornelius Agrippa von Nettesheim említette amulettek, valamint a Dürer *Melencoliáján* látható mágikus szám-négyszög között.²⁰

A kutatás terén a kép akkor vált teljessé, amikor Wilhelm Printz felfedezte a latin szöveg arab eredetijét: ez volt *A bölcs célja* [Ghāyat al-hakīm]. Ez az azonosítás megnyitotta az utat azon felismerés előtt, hogy a klasszikus görög filozófiának a hellenisztikus korban folytatódó gondolatai miként vándoroltak tovább az arab kozmológiába egy, a varázslást is magába foglaló, talán még régebbi hitrendszerrel keveredve. A kézikönyv szemelgető, „ollózó” műfaja azt is megmutatta, hogy e tudás a magas műveltségből az ún. népszerűsítő irodalom tárgyává lett, bár hangsúlyozza, hogy csak az arra rátermettekhez és az elkötelezettekhez szól. Mindazonáltal nagy hatással volt az európai olvasó képzeletére, és különösen filozófiai tartalmú részei az olyan nagy gondolkodókat is megihlették, mint Ficino vagy Pico.

---

¹⁵ HÖPFNER (1924).

¹⁶ MALINOWSKI (1922), MALINOWSKI (1925).

¹⁷ SAXL (1912).

¹⁸ RITTER–PLESSNER (1962: i). *Der Islam* 3, 1–2.

¹⁹ SAXL–MEIER–MCGURG (1915).

²⁰ WARBURG (1998: 432–466).

Albrecht Dürer: *Melencolia*, 1514, rézmetszet

A szöveg mágikus és filozófiai vonatkozásairól Hellmut Ritter adott először beszámolót 1922-ben,²¹ majd további kéziratok felfedezése után, amelyeken Martin Plessnerrel és Elsbeth Jaffével együtt dolgozott tovább, 1933-ban elkészült az arab szöveg első kiadása. A nyugat efféle asztrológiai örökségének folytonosságát bizonyította még Warburg tanulmánya a ferrarai Palazzo Schifanoia freskóin látható bolygó-alakokról 1932-ben,²² továbbá Gundel és Schott könyve a dekán-ábrázolásokról.²³ Az arab szöveg német fordítását Ritter kezdte el és Plessner fejezte be, valamint szintén ő készítette elő az egész fordítást a megjelenésre. A há-

---

²¹ RITTER (1922).

²² WARBURG (1998: 467–479).

²³ GUNDEL–SCHOTT (1936).

borús viszonyok, az üldöztetések, valamint újabb leletek előkerülése azonban késleltette a kötet lezárását. A munkát 1933-ban félbe kellett szakítaniuk, s a háborús pusztítás után az egyetlen fennmaradt példányon 1949-ben kezdtek el újra dolgozni, majd újabb tizenhárom évnyi munka után a német verzió 1962-ben látott napvilágot.²⁴

A latin szöveg kiadása még később, 1986-ban jelent meg David Pingree gondozásában, gyakorlatilag bevezető nélkül, mert sajtó alá rendezője szerint „nem bevezetőre volt szükség, hanem a szöveg megjelentetésére”.²⁵ A latin nyelvű *Picatrix*ből a 20–21. században eddig a következő modern nyelvű fordítások jelentek meg: franciául: Matton, 1977 (részlet), Bakhouche – Fauquier – Pérez-Jean, 2003; angolul: Greer – Warnock (2010), Attrell – Porreca (2019); olaszul: Arreco – Li Vigni – Zuffi (2018); magyarul: Frazer-Imregh (2020a: a fejezetek összefoglalója és 2020b részlet: 4, 1), Frazer-Imregh – Hamvas (2022).²⁶ A kiadás alatt álló kötet fordítását a következőképpen osztottuk fel: Hamvas Endre Ádám fordította a prologust, az 1. könyv 1–3, a 2. könyv 7–12, a 3. könyv 7–12 és a 4. könyv 5–9 fejezeteit. Frazer-Imregh Monika ültette át az 1. könyv 4–7, a 2. könyv 1–6, a 3. könyv 1–6 és a 4. könyv 1–4 fejezeteit.

Most pedig térjünk rá a *Picatrix* 15–16. századi, többé-kevésbé titkos térhódítására, a legnagyobbak közül is Marsilio Ficinóval kezdve a sort.

Marsilio Ficino

Marsilio Ficino (1433–1499) a reneszánsz kor egyik legnagyobb gondolkodója.²⁷ Jelentősége nemcsak abban áll, hogy a teljes platóni életművet és a *Corpus Hermeticum* 14 írását lefordította,²⁸ hanem ezenfelül Plótinosz minden értekezését és a későbbi újplatonikusok, Porphüriosz, Iamblikhosz, Proklosz és az egyházatyák közül pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész egyes műveit görögről latinra ültette át, és ezzel a platonikus és hermetikus gondolkodás új áramait indította el Európában. Saját műveiben, a szerelem-filozófiáját kifejtő *Lakoma-kommentárjában* (1469), mo-

²⁴ RITTER–PLESSNER (1962).

²⁵ PINGREE (1986: xi).

²⁶ A kötetek címléírását ld. a bibliográfiában.

²⁷ Életrajzát ld. FRAZER-IMREGH (2016a).

²⁸ 1462-ben. Ez *Pimander* címen nyomtatásban is megjelent 1471-ben, sőt Tommaso Benci olaszra is lefordította 1463-ban.

numentális *Platonikus teológiájában* (1474) és kisebb traktátusaiban, például *De sole* és *De luce* (A Napról és A fényről [1492]), a kereszténység és a platonikus metafizika összeegyeztetésére tett kísérletet.²⁹ Más oldalról viszont erősen hatott rá az újplatonikusok theurgiája, „istenekkel való munkája” is és az *Asclepiusban* kifejtett mágikus elgondolások. Lenyűgözve olvasta al-Kindī *De radiis* (A sugarakról) című művét, Thābit *De imaginibus* (A talizmánokról) szóló írását, Philosztratosz beszámolóját a tüanai Apollóniosz kalandos indiai élményeiről. Amikor pedig a *Picatrix* került a kezébe, felismerte a sok forrásból merítkező kompilációból azt, ami abban értékelhető volt, a számára értéktelen vagy elítélendő dolgokkal pedig nem foglalkozott.

Ficino asztrológiai és mágikus vonatkozású elgondolásait főként két művében vizsgálhatjuk: a *De vita libri tres* (Három könyv az életről) harmadik könyvében: *De vita coelitus comparanda* (Hogyan nyerhetünk életet az égtől?) és Plótinosz-kommentárjaiban, amelyek terjedelme gyakorlatilag megegyezik a kommentált *Enneászok* hosszával.

Mivel az előbbi művet latinból magyarra fordítottam, és kiadásra vár az erről szóló monográfiám,³⁰ a hatalmas Plótinosz-kommentárban pedig még nem volt alkalmam elmélyedni, jelen tanulmányban csak a *De vitáról* fogok írni. Az utóbbiról D. P. Walker elszórt megjegyzései alapján lehet hozzávetőleges képet alkotni.³¹

A *De vita libri tres*

Marsilio Ficino *De vita libri tres* (Három könyv az életről) című munkáját Lorenzo de' Medicinek ajánlja. A cím nem csupán a mű felosztására utal, hanem arra is, hogy eredetileg három teljesen különálló művet forraszt egybe benne. Ezt mutatja még, hogy az egyes könyvek előtt további ajánlások állnak: Giorgio Antonio Vespuccinak és Giovanbattista Buoninsegninek az első könyv, Filippo Valorinak a második könyv és Mátyás királynak a harmadik könyv előtt. Mindezeket a harmadik könyv előtt egy, az olvasót megszólító bevezetéssel is megtoldotta. A szerző saját

²⁹ Ficino műveit ld. FRAZER-IMREGH (2016b). A Ficino-szakirodalom csaknem teljes bibliográfiáját 2011-ig ld. FRAZER-IMREGH (2016c).

³⁰ FRAZER-IMREGH (2022). A *De vita*-fordítás a Helikon Kiadónál fog megjelenni.

³¹ WALKER (2003).

bevallása szerint ezen értekezéseket egymás után írta, ahogy „a szükség”, azaz tudós barátainak kérései sürgették, 1474 után. Kristeller azonban kimutatja a *Supplementum Ficinianum*ban, hogy az első könyv 1480-ban már kész volt, a harmadik 1489 táján készülhetett mint Ficino Plóti-nosz-kommentárjának egy részlete, s valójában ennek befejezése után, 1489 augusztusában állította össze a szerző a második könyvet.³²

Nyomatásban 1489. december 3-án adta ki *Az életről* szóló három könyvének egybeillesztett variánsát, amihez Filippo Valori nyújtott anyagi támogatást. Platón-fordítása mellett ez a műve volt a legnépszerűbb³³ szerte Európában (Bajorországban 36, Lengyelországban 9, Magyarországon 2 ősnymotatványt³⁴ őriznek belőle a közkönyvtárak). A három könyv orvosi és életvezetési tanácsokat, recepteket tartalmaz a tudósok számára, filozófiai háttere azonban jóval mélyebb, mint a mai orvostudományé.

Az első könyv címe: *De vita sana* (Az egészséges élet), hosszabb variációjában *De cura valetudinis eorum, qui incumbunt studio litterarum*, azaz *A tudósok egészségének védelme*. Tehát nem akárkinek, hanem kifejezetten azoknak ad tanácsokat és recepteket, akik hozzá hasonlóan a tudományokkal foglalkoznak, és életmódszerűen görnyednek könyveik, irományaik fölött. Megírására a bevezető szerint barátai biztatják: Ficino ugyanis apja, Diotifeci szorgalmazására az orvosi szakmát is kitanulja 1459 és 1462 között Bolognában, pisai természetfilozófiai előtanulmányok után. Az orvosi mesterséget gyakorolja is, erről elsősorban saját műveiben, illetve leveleiben találunk adatokat.

³² TARABOCHIA CANAVERO (1995: 16–17), KRISTELLER (1973: I, LXXXIII–LXXXVI). Vö. GENTILE (1984: 133–136) 103. táblázatával.

³³ Az első, 1489. december 3-i kiadást követően (Antonio Miscomino nyomdája által) a 17. század végéig még jó harminc kiadást, illetve újranyomást ért meg Európa és Itália legjobb nyomdászai révén. Ld. lentebb és KRISTELLER (1973: I, LXIV–LXVI), TARABOCHIA CANAVERO (1977), KRISTELLER (1986: II, 130–131), CLARK (1989: 8–9).

³⁴ Ld. *Librorum impressorum Bibliothecae Regiae Monacensis Catalogus nominalis*. München, Bayerische Staatsbibliothek. é. n. 16. 332. Budapesten a következők találhatóak: az MTA Ant – 550.141 raktárjelzetű, 1556-os inkunábuluma: *Ficini Marsilii Florentini medici atque philosophi celeberrimi de vita libri tres*, Lugduni, apud Guil. Rouil.; és az OSZK Kézirattárában az Inc. 859 jelzetű (Régi Nyomatványok Tára) ősnymotatvány: Marsilius Ficinus, *De triplici vita. Apologia*, Venezia, Bartholomaeus Justinopolitanus et socii, 1498.

Szerzőnk 1462-ben kapta Careggiben fekvő villáját Cosimo de' Medicitől, aki ekkor bízta meg a platóni életmű latinra fordításával, és egyfajta filozófiai műhely, a platonista akadémia kialakításával és irányításával. Ettől az időponttól fogva nyílik tehát lehetőség kifejezetten ilyen irányú stúdiumok rendszeres és közös folytatására (bár Firenzében már korábban is folytak filozófiai viták és összejövetelek, felolvasások a kamalduliak rendházában, és az 1438–1439-es firenzei egyetemes zsinat óta máshol is), s a barátok, akik Ficinótól az orvosi tanácsokat kérik, nyilvánvalóan a Careggi-i villa látogatói, tehát ha úgy tetszik, a platonista akadémia tagjai.

Az első könyv sikerét, amely egyelőre csak kéziratokban terjedt,³⁵ az mutatja, hogy barátai a mű folytatására kérik: „nemcsak arra vágytak, hogy mindig jó egészségnek örvendjenek, hanem sokáig is szerettek volna élni” – írja róluk az egységbe foglalt három írás közös bevezetőjében.³⁶ Tehát a következő (egyébként sorrendileg utolsóként írt) könyvet *De vita longa* (A hosszú életről) címmel írja, vagyis, hogy odafigyeléssel és gondoskodással miként őrizhetik meg késő öregkorukig a tudósok egészségüket, illetve miként hosszabbíthatják meg élettartamukat még a gyengébb fizikumúak is.³⁷ Ezt a művét Lorenzo il Magnifico mellett Filippo Valorinak ajánlja, akiről azt emeli ki, hogy a platonista tanításokra és azok terjesztésére vágyakozik, sőt a platonista filozófia ügyét szolgálja, ami nyilvánvalóan a Valori által adott anyagi támogatásokra is vonatkozik – ő szponzorálja ugyanis többek között e mű kinyomtatását is 1489 decemberében. Filippo Valori családját már a 14. század végétől

---

³⁵ Ld. FICINO (1989: 9–10).

³⁶ Ld. Preninger levele, az 1480-ban Bernardo Rucellaihoz címzett levelek között. FICINO (1576: 836, 2).

³⁷ 1489. augusztus 8-án kelt levelében Ficino azt írja Giovanni Pico della Mirandolának, hogy a 13. századi spanyol orvos, Arnaldo da Villanova *De retardanda senectute* című könyvét olvassa (aki egyébként a népi hagyományokat is belefoglalta receptjeibe, étrendi és életvezetési tanácsaiba egy másik, *Regimen Sanitatis Salernitatum* című könyvében). Mindkét műből sokat meríthetett e második könyvhöz. Az előbbiről John R. CLARK (1986: 230–232) kimutatta, hogy az nem Arnaldo da Villanova *De conservatione iuventutis* című traktátusa, hanem valójában Roger Bacon munkája, csupán da Villanova művei között jelent meg. Alessandra PARAVICINI BAGLIANI felülvizsgálta az e kérdésre vonatkozó problémákat, és arra jutott, hogy Roger Bacon szerzősége nem lehetséges, és a *De retardanda senectute* szerzője inkább anonimnak tekintendő, illetve az *explicit* szerint egy bizonyos *Dominus castri Goet*. Ld. PARAVICINI BAGLIANI (1991: 297).

gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok fűzték Budához, így nem véletlen, hogy Ficino támogatójaként összekötő volt közte és a magyar király, Corvin Mátyás között is, akinek először a harmadik könyvet ajánlotta.³⁸

A harmadik könyvet, amely már címében is jelzi a műben megjelenő asztrológiai szempontokat (amelyek egyébként már a második könyv utolsó fejezetében is megjelentek) *De vita coelitus comparanda* címmel adja közre (Miként nyerhetünk életet az égtől?). Hogy a három szakaszból összeillesztett könyvnek a dedikációban megszólított nagy hatalmú Medici védelmére volt szüksége, azt az is igazolja, hogy emiatt érte a legtöbb támadás szerzőjét.³⁹ A támadások oka az asztrológiai és mágikus szempontok érvényesítése a 2. könyv végén (*De vita longa* – A hosszú életről), és végig a 3. könyv során. Ezt még önálló formájában tehát a mi Mátyás királyunknak ajánlotta,⁴⁰ akit örökkön legyőzhetetlennek nevez. Ficino 1472 előtt magyar barátai, Janus Pannonius és Garázda Péter,⁴¹ majd később a budai könyvműhelyben dolgozó vagy a Buda és Firenze között ingázó olaszok, pl. Taddeo Ugoletto és Francesco Bandini révén tudhatott az uralkodó udvarában megforduló asztrológusokról. Közéjük tartozott (1467–1472 között) az a Regiomontanus is, aki a korabeli asztrológiában egy új házrendszert népszerűsít, amelyet később róla neveznek el.

Ficino az orvosi és filozófiai stúdiumok után a teológiát is elvégezte, felszentelt és gyakorló pap volt,⁴² tehát nem a hit hiányából fakad a modern kor számára szokatlan felvetése. A bolognai egyetemen (a többi

³⁸ DILLON BUSSI (2008: 476): „11.16. Marsilio Ficino filozófiai értekezéseinek Mátyásnak szánt példánya, amely a király halála miatt Lorenzo de' Medici tulajdonába került”.

³⁹ TARABOCHIA CANAVERO (1995: 15), KRISTELLER (1973: LXXXV). Ficinót 1490 májusában a Római Kúriánál mágiával és eretnekséggel vádolták be.

⁴⁰ Ficino nemcsak ezt a munkáját ajánlotta Mátyás királynak, hanem levelei harmadik és negyedik könyvét is.

⁴¹ Garázda Péter (1448 k–1507) Janus Pannonius és Vitéz János rokona, akinek pártfogásával 1465 és 1468 között Ferrarában tanult Battista Guarino iskolájában. 1469–1471 között Firenzében folytatta tanulmányait, ahol Marsilio Ficinóval is barátságot kötött.

⁴² 1469-ben kezdi meg papi tanulmányait, 1473. szeptember 18-án diakónus, december 18-án felszentelt pap. Ld. MARCEL (1958: 284), aki függelékében közli Ficino mindhárom fennmaradt korabeli életrajzát: Johannes Cursius *Vita Marsili Ficini* c. művét, egy anonim *Vita secundát*, amelyet a Firenzei Könyvtár (Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze) Palatinus 488 jelzetű kódexe tartalmaz, és a Piero Caponsacchi által összeállított *Sommario della vita di Marsilio Ficino* című írást.

észak-itáliai egyetemhez hasonlóan)⁴³ a medicina és az asztrológia között szoros összefonódás alakult ki, tehát e kettőt egymással való összefüggéseiben tanították.⁴⁴

Ficino a mi Mátyás királyunkhoz írt ajánlásában arra hivatkozik, hogy Püthagorasz, Démokritosz és Tüanai Apollóniosz nem csak úgy vaktában vizsgálták az égitestek mozgását és hatásaikat, hanem ismereteik segítették életüket és a boldogság elérését,⁴⁵ hiszen „az egész világegyetem csodálatos rendjén keresztül megismerhették annak irányítóját, s miután megismerték, mindennél inkább szerették.”⁴⁶ A csillaghit szerinte tehát nemhogy nem zárja ki az istenhitet, de éppen ezen erők mozgásának megismerése vezet el ahhoz.

Mint fentebb említettem, Ficino Plótinoszhoz a lélekről szóló írásaihoz fűzött kommentárjaként adja elő a *De vita* harmadik könyvét, a világegyetem rétegezetségének leírása tehát itt Plótinosz *hüposztasziszait* követi. Ficino nem pontosítja, hogy melyik plótinoszi értekezést kommentálja, tartalma alapján azonban a legtöbb kutató a IV. *Enneas* 3. értekezése 11. fejezetében (*A lélekkel kapcsolatos kérdésekről I.*) és a IV. *Enneas* 4. értekezése 30–42. fejezeteiben (*A lélekkel kapcsolatos kérdésekről II.*) foglaltakra gondol. Ficino annyit jegyez csak meg, hogy kommentárja Plótinoszhoz azt az értekezését tárgyalja, „amely az égtől nyerhető támogatást taglalja”.⁴⁷ Az olvasóhoz írt bevezetőjében az asztrológiát illetően

⁴³ Pl. Padova, Ferrara, Pavia, ld. VESCOVINI (1983).

⁴⁴ TARABOCHIA CANAVERO (1995: 59), vö. MALAGOLA (1887: 274–277). Ptolemaiosz *Tetrabiblos*-át és a *Centiloquium*-ot használták tankönyvként az egyetemen. A 15. századi padovai nyomtatásban is megjelent orvosi-asztrológiai művekről ld. PESENTI MARANGON (1978).

⁴⁵ Diogenész Laertiosz *Vitae philosophorum* c. művében beszél arról, hogy Püthagorasz (8, 44) és Démokritosz (9, 39) hosszú életet éltek; ld. Philosztratosz, *Apollonii vita*. Tüanai Apollónioszról később, a 3, 8-ban is szót ejt Ficino, ld. az ottani jegyzetemet Philosztratoszról.

⁴⁶ *Siquidem ex mirabili mundi totius ordine eius tandem cognovere rectorem, et ante omnia cognitum amaverunt*. Ficino, *De vita*, 3. könyv, *Bevezetés (Ajánlás Corvin Mátyáshoz)*, FICINO (1991: 196).

⁴⁷ *Cum igitur inter Plotini libros magno Laurentio Medici destinatos, in librum Plotini de favore coelitus hauriendo tractantem nuper commentarium composuissem*. FICINO (1991: 198). A kutatók többféle hipotézist is felállítottak arra vonatkozóan, hogy melyik plótinuszi értekezést kommentálja a *De vita* 3. könyve. KRISTELLER (1973: I, LXXXIV) szerint Ficino az *Enn.* 4, 3, 11-ben foglaltakat fejti ki (*A lélekkel kapcsolatos kérdésekről I.*), ezzel GARIN

némileg visszakozni látszik, ám gyakorlata cáfolja ezt az apologetikus álláspontot: „ha nem fogadod el az asztrológiai talizmánokat, amelyeket éppen az ember egészségének védelmére találtak fel, s amelyeket én sem tartok annyira igaznak, inkább csak leírom őket, akkor engedélyemmel vagy tanácsomra ne foglalkozz velük. Ne hanyagold el viszont az égi segítséggel megtámogatott gyógymódokat, különben az életet hanyagolnád el.”⁴⁸

Léthierarchiák

Plótinosznál	Ficinónál
<i>Az Egy = a Jó = a Kezdet</i>	<i>Isten</i>
<i>Az Értelmelem = a Szép = az ideák lakhelye</i>	<i>Az angyali értelem = az ideák lakhelye</i>
<i>Az egyetemes Lélek</i>	<i>A világlélek, benne a csíraszerű okok</i>
<i>A Világlélek</i>	<i>(rationes seminales)</i>
<i>Daimónok</i>	<i>Minőségek, fajták</i>
<i>Anyagi világ</i>	<i>Anyagi világ</i>

A világegyetemben működő erők feltérképezésében Ficino a plótinoszni négyes, illetve ötös beosztású léthierarchiából indul ki, de több ponton eltér attól: a megnyilvánulatlan kezdet-eredet, azaz az Egy, más néven a Jó, Ficinónál Isten. Az Egyből kiáradó értelem, amely az Egy szeretet indította szemlélése révén foganja meg magában az ideákat, minden dolog ősképeit, Ficinónál az angyali értelem, amelyet ő – kimutathatóan pseudo-Dionüsziosz Areopagitészre támaszkodva – a szeráfok, kerubok és a trónus angyali karaival azonosít. Az értelemnek a szeretet bőségétől vezérelt „túlcsordulásából” keletkezik Plótinosznál az egyetemes

---

(1969: 423–447) is egyetért. WALKER (2003: 3, 2. jz; 41) felveti még az *Enn.* 4, 4 (*A lélekkel kapcsolatos kérdésekről II.*) 30–42-ben foglaltakat mint lehetséges forrást. E véleményt osztja KLIBANSKY–PANOFISKY–SAXL (1964: 248), de felvetik az *Enn.* 2, 4 (*Hatnak-e a csillagok?*) lehetséges forrásként való megjelölését is.

⁴⁸ *Denique si non probas imagines astronomicas, alioquin pro valetudine mortalium adinventas, quas ego non tam probo, quam narro, has utique me concedente, ac etiam si vis consulente, dimittito. Medicinas saltem coelesti quodam adminiculo confirmatas, nisi forte vitam neglexeris, ne negligito.* Ficino, *De vita*, 3. könyv, *Az Olvasóhoz*, FICINO (1991: 200).

lélek, amely még mentes minden anyagi vonatkozástól, ám belőle jön létre a majdan a látható világot teremtő világlélek. Az emberi lelkek voltaképpen a világlélek részei, belőle „születnek”, és születésük után is egységet képeznek azzal. Ficinónál a lélek egy, tehát az említett árnyalást itt nem tárgyalja. A fenti három *hüposztaszisz* tartozik Plótinosznál az isteni, azaz romolhatatlan létrendhez, amelyek a látható, testi világnak mintát adnak, s a fény (a törődő szeretet) segítségével azt folyamatosan táplálják. A teremtés e folyamatában Plótinoszt követve Ficinónál a világlélek az (angyali) értelmet szemlélve az ideák megfelelőiként a dolgok csíraszerű okait (*rationes seminales*) foganja, amelyek az anyagi világban létrejövő testek minőségeit adják. A gyógyítás alapja tehát Ficinónál az, hogy „minden fajta a saját csíraszerű okán keresztül összeköttetésben van a saját ideájával, s ezen idea révén könnyen befogadhat valamit onnan, lévén, hogy általa és tőle fakad az eredete.”⁴⁹ A gyógyulás maga tehát nem más, mint *regenerálódás*, visszatérés a tökéletes állapothoz, amely az értelemben adott ideákban van jelen: „Ezért ha valamikor elkezd eltérni a saját formájától, akkor ennek a hozzá legközelebbi közvetítőnek (ti. a csíraszerű oknak) a segítségével visszanyerheti eredeti formáját, s általa az ideából könnyen újjáalakulhat.”⁵⁰

A mágikus aspektus⁵¹ abban a mozzanatban ragadható meg, hogy a gyógyító hozzásegítheti pl. az egyes szerveket vagy az egyén egészét a regenerálódáshoz azáltal, hogy az illető ideához hasonló minőségű dolgokat alkalmaz a gyógyításban, akár gyógyszerek, akár egyéb gyógymódok révén. Ficino Zoroasterre – azaz valójában a *Káldeus orákulumokra* – hivatkozik, aki az anyagi világ formáinak a lélek okaival való megfelelést „isteni kötéseknék” (*divinae illices*) nevezte, valamint Szüneszioszra, aki szerint ezek „mágikus csalétkék” (*magicae illecebrae*).⁵² Az ember azon-

---

⁴⁹ *Unde unaquaque species per propriam rationem seminalem propriae respondet ideae, facileque potest per hanc saepe aliquid illinc accipere, quandoquidem per hanc illinc est effecta. De vita 3, 1. FICINO (1991: 204).*

⁵⁰ *Ideoque si quando a propria forma degeneret, potest hoc medio sibi proximo formari rursus, perque id medium inde facile reformari. De vita 3, 1. FICINO (1991: 204).*

⁵¹ Az asztrális mágiával Aquinói is foglalkozik *De occultis operibus naturae* című levelében. Ld. LITT (1963).

⁵² Nem sokkal e könyv írása előtt fordította Ficino Szünesziosz *De somniis* című munkáját.

ban csak alkalmas időpontban merítheti ki a lélekben található csírák adományait, és csak olyan dolgok, pl. növények révén, amelyek az adott bolygóminőséghez tartoznak. A bolygók minőségei nagymértékben kapcsolódnak az antik istenalakok tulajdonságaihoz. Két példa, hogy ezt könnyebben el tudjuk képzelni: a Merkúr (Mercurius, Hermész) az utak, a kereskedés, a közlekedés, a beszédek, a találékonyság, a közvetítés istene, az emberek és istenek követe, tolmácsa bolygóként a mozgékonyságot, közlékenységet, jó beszélőkészséget, éles értelmet, jó értelmezőképességet, de egyben a nyughatatlan természetet is adja, két jegyben is uralkodó: az Ikrekben és a Szűzben, az előbbiben a kettősség, az utóbbiban a kínos precizitás járul hozzá.⁵³ A Nap minőségeit Ficino a 3. könyv 14. fejezetében írja le részletesen, amelynek címe: *Az égitestektől függő rendek, mint a szoláris jellegűek és hasonlók. Miként lesz a szellem szoláris.* Tehát ennek alapján összefoglalva, a napszerű (szoláris) minőséghez tartozó dolgok:

Égitest: Nap (Phoebus Apollo-Dionysus).

Csillagjegyek: Oroszlán, Kos, Nyilas.

Elem: tűz (meleg + száraz); testrész: szív.

Testnedv: epe.

Vérmérséklet: kolerikus.

Ásvány: arany, krizolit, rubin, borostyánkő.

Állat: oroszlán, kakas, ölyv, kos, hattyú.

Növény: napraforgó, mirrha, tömjén, sáfrány.

Nedvek: méz, balzsamfa nedve, bor.

Ember: uralkodók, nagylelkű emberek.

Napszak: dél.

Hét napjai: vasárnap.

Az égitestek hatásait Ficino szerint a dolgok nem csupán a Nap rajtuk visszaverődő fényén keresztül veszik fel, hanem a mindenütt jelenlévő világlélek segítségével is, méghozzá a világlélek szellemén keresztül. A következőkben tehát az emberi szellem és a világszellem fogalmát és a kettő kapcsolatát vizsgáljuk meg röviden a *De vitában*.

Az emberi szellem a négy testnedv legfinomabb részeiből tevődik össze. Ezért kiegyensúlyozott, fényteli, tehát égi, s így is kell megőriznünk – mondja Ficino –, hogy finom, mindazonáltal tartós legyen. A

---

⁵³ Vö. DUBRAVSZKY–EÖRSSY (2019: 36).

szellem közvetítő a test és az emberi lélek között, a lélek ennek révén tartja életben a testet, tehát az élet princípiuma.

Ahogy az emberi lélek életerejére a szellemen keresztül jut el a test különböző részeibe, úgy a világlélek szelleme, a négy elem tulajdonságait magasabb szinten hordozó kvinteszencia is a megnyilvánult világ testében mindenütt jelen van és életet ad – mondja Ficino, s „azokat a dolgokat tölti el ez az erő a leginkább, amelyek ezt a fajta szellemet a legnagyobb mértékben befogadták”.⁵⁴ Ezek a növények és egyébek lehetnek tehát a gyógyítás további eszközei. A világszellem olyan a világ testében, mint az emberi szellem az emberi testben, csakhogy míg az emberé a testnedvekből (a vérből) jön létre, a világszellem közvetlenül a világlélek teremtőerejéből keletkezik, annak „túlcsordulásával” – Ficino meg is jegyzi, hogy ez plótinosi terminus. A világlélek ezzel együtt (egy időben) teremti meg a csillagokat, és csak ezután, ennek révén hozza létre a négy elemet, minden összetett minőség kiindulását.

A világszellem, amely egyfajta nagyon finom test, olyan „ragyogó, meleg, nedves és életadó”, hogy „már-már lélek”; nemcsak, hogy mindenben jelen van, de minden teremtésben is részt vesz annak közvetlen szerzőjeként és mozgásként, így táplál folyamatosan mindent. Ficino szerint reá vonatkozik Vergilius *Aeneide* 6. énekének e sora (726): „a szellem belülről táplál” – *spiritus intus alit*. Ezért e szellem befogadása, miként az emberi szellem karbantartása is döntő jelentőségű Ficino szemléletében, s ennek elősegítésére törekszik gyógyító kézikönyvének asztrológiai és mágikus megközelítései révén is.

A *De vita* és a *Picatrix*

A *De vita* 3. könyvének mágikus megközelítései tehát részben hermetikus és újplatonikus forrásokból adódnak, részben pedig a 8–13. századi arab bölcselők továbbhagyományozott anyagából.⁵⁵ Hogy miként került

⁵⁴ *De vita* 3, 1.

⁵⁵ A Ficino által a *De vita* három könyvében legtöbbet emlegetett arab szerzők és műveik a következők: a szír Mesue (Masawaih Al-Mardini, 925k–1015), *De medicinis laxativis; Antidotarium sive Grabadin medicamentorum*; a perzsa Rasis vagy Rhazes (Muhammad ibn Zakariyyā' al-Rāzī, 865–925), *Liber continens; Liber ad Almansorem; Liber divisionum*; a perzsa Avicenna (Pur-e Sina, ismertebb nevén Ibn Sina, 980k–1037), *Liber canonis; De viribus cordis; De animalibus*; az egyiptomi muszlim Haly Abenrudian ('Alī ibn Riḍwān

Ficino e mágikus vonatkozású szövegek, pl. a *Corpus Hermeticum* 14 szövegének közelébe, arra nagyon egyszerű a magyarázat. Cosimo de' Medici rendelte meg tőle fordításukat 1463-ban, amikor Ficino harminc esztendő volt. A humanisták idős támogatója annyira fontosnak tekintette a Hermész Triszmegisztosznak tulajdonított írásokat, hogy az ifjú fordítónak még a frissen megkezdett Platón-fordításait is félbe kellett szakítania, hogy előbb ezekkel végezzen. 1486 és 1488 között pedig, tehát közvetlenül a *De vita* 3. könyvének írása előtt, miután nyilvános előadásokat tartott Plótinosz *Enneászairól* (amelyek fordítását 1486. január 16-án fejezte be), Ficino szükségesnek tartotta, hogy további újplatonikus szerzőket is hozzáférhetővé tegyen latinul. Így Plótinosz-kommentárjainak írását felfüggesztve a következő műveket ültette át e három év alatt: Szimplikiosz *Commentarij*át (Kommentárok) Theophrasztosz *De sensu* (Az érzékelés) és *De phantasia et intellectu* (A képzelőerő és az értelem) című műveihez, Iamblikhosz *De mysteriis* (A misztériumok),⁵⁶ Proklosz *De sacrificio et magia* (Az áldozathozatal és a mágia) című művét és *Kommentárj*át Platón *Első Alkibiadészéhez*, Porphüriosz *De abstinentia* (Az önmegtartóztatás) és *De occasionibus sive causis ad intelligibilia nos ducentibus* (Az alkalmak és az okok, amelyek az érzékfelettihez vezethetnek minket) című írásait, Psellosz *De daemonibus* (A daimónokról) című értekezéséből részleteket, és végül, de nem utolsósorban Szüenesiosz *De somniis* (Az álmok) című értekezését. Mint e felsorolásból láthatjuk, a legtöbb átültetett mű erősen kapcsolódik a tárgyalt témakörhöz, tehát a mágikus-asztrológiai témájú 3. könyvhöz Ficino ezekből is ihletett meríthetett.

A középkori mágikus irodalom történetét magyarul Láng Benedek könyve foglalja össze a nemzetközi szakirodalom alapján.⁵⁷ Besorolása

---

(988–1061/1062 vagy 1067/1068), *In parvoam Galeni artem commentatio; Commentarium in Centiloquium* (ez utóbbi valójában Abū Ja'far Aḥmad ibn Yūsuf ibn Ibrāhīm ad-Dāya műve); az ifjabb Serapius vagy Serapio (Ibn Sarabi, XII–XIII. sz.), *De simplici medicina; Practica dicta Breviarium*; a bagdadi Thebit (Thābit ibn Qurra 826–901) *De imaginibus*; a tunéziai Haly Albohazen ('Alī ibn abī al-Rijāl (967–1037 u.), *De iudiciis astrorum*.

⁵⁶ E kettőből nekünk is van egy ősnymtatványunk (egy kötetben!) az OSZK-ban: Inc. 417: *Priscianus Lydus et Marsilius Ficinus, In Theophrastum de sensu, in Iamblichos, De mysteriis Aegyptiorum. Cum aliis aliorum Neoplatonicorum tractatibus; Lat. trad. Marsilius Ficinus, Venetiis, Aldus Manutius, 1497.*

⁵⁷ LÁNG (2007).

szerint a mágiának négy fajtája alakult ki a középkor során: az ún. „természetes mágia”, a talizmánmágia, a divináció és a rituális mágia. (Az alkímiát külön veszi ezektől, így azt nem tárgyalja.) Mivel Ficino a két utóbbiból egyáltalán nem merített, így ezekkel itt nem foglalkozunk. Az első kettő azonban fontos a *De vita* 3. könyvében: szerzőket, műveket is idéz e témákban, sőt, a talizmánoknak a huszonhatból összesen hét fejezetet szentel.⁵⁸ Láng Benedek ezt írja a talizmánmágiával foglalkozó írássok előfordulási helyeiről:

Tematikus közelségük okán legtöbbször orvosi kódexek biztosítanak helyet a természetes mágiának, amely igen jól illeszkedik a kőlisták (lapidáriumok), füveskönyvek (herbáriumok) és állatleírások (bestiáriumok) környezetébe. Hasonlóképpen, csillagászati-asztrológiai kéziratok adnak otthont a talizmánmágiának, gyakran nehéz is megkülönböztetni, mit is kellene tudománynak és mit mágiának tekintenünk.⁵⁹

Így történt ez a *Picatrix* szövegével is, amely a fenti tematikájú szövegek környezetben jelenik meg a fennmaradt kódexeiben. Ficino a *Picatrix* egy kölcsönzött példányát tanulmányozta, amint azt Michele Acciari levele tanúsítja.⁶⁰ Tanítványának érdekes módon nem ajánlja a gyűjtemény elolvasását, mert mint Acciarinak mondta, „a fontosabb dolgokat ő is összefoglalta a *De vita coelitus comparandában*”.

Garin szerint a *Picatrix* egyedülálló fontossága abban áll a *De vita coelitus comparanda* keletkezése szempontjából, hogy abban a több évszázados ókori és középkori mágikus-asztrológiai hagyomány egyrésztől újplatonikus, másrésztől hermetista keretbe ágyazva jelenik meg.⁶¹ Frances Yates úgy véli, hogy bár a *De vita* 3, 18-ban leírt talizmánábrázolások csak részben hasonlítanak a *Picatrix* bolygóábráira, ezeket Ficino vagy egyenesen a *Picatrix*ből, vagy pedig Pietro d’Abanótól vette.⁶² Vittoria Perrone Compagni pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a *Picat-*

---

⁵⁸ A 13. és 15–20. fejezeteket.

⁵⁹ LÁNG (2007: 126).

⁶⁰ A levelet Filippo Valorinak írta, a kézirat Giorgio Ciprio Medico tulajdona volt. Ld. DELCORNO BRANCA (1976: 464–481).

⁶¹ GARIN (1976: 53).

⁶² YATES (2002: 73–76).

rix nemcsak gyakorlati útmutatásaiban és a technikai részleteket illetően jelenik meg a *De vita* harmadik könyvében, hanem olyan, lényegesnek mondható doktrinális kérdésekben is, mint a világszellem fogalma.⁶³

Ficino saját hivatkozásait tekintetbe véve, és szövegének alapos vizsgálata után azonban azt mondhatom, hogy mind Ficinót, mind Giovanni Pico della Mirandolát elsősorban abban segíthette a *Picatrix* ismerete, hogy kijelentsék, mitől kívánnak elhatárolódni. Írásaikban Aquinói Tamás és az Albertus Magnusnak tulajdonított *Speculum astronomiae* meghatározásai nyomán mindketten élesen elválasztották az úgynevezett „természetes mágiát” a szellemekkel manipuláló, „átkos és gonosz” mágiától.⁶⁴ (Pico ezzel kapcsolatos nézeteit a következő fejezetben ismertetem.) A talizmánok hatásmechanizmusának elméleti alapjait Ficino al-Kindī *De radiis* című művéből vette, a gyakorlati tudnivalókat pedig Thābit ibn Qurra *De imaginibus* című munkájából. A világszellem fogalmát Ficino az általa fordított újplatonikus szerzők elméletei nyomán dolgozta ki. Inkább a *Picatrix* néhány asztrológiai és filozófiai témájú fejezete kelthette fel igazán mindkettőjük érdeklődését. Ezek közül a legtisztább és legjelentősebb az 1. könyv 6. fejezete, amely a mikrokozmosz-makrokozmosz elmélet kifejtése, egy gnosztikus-hermetikus-újplatonikus filozófiai jellegű fogalmazvány. Ez a háromoldalnyi írás bizonyára lelkesítően hatott nemcsak Ficinóra, de Picóra is.

A *De vita coelitus comparanda* talizmánokat tárgyaló fejezetei

A természeti mágia működésének alapelveit Ficino a *De vita* harmadik könyvének első négy fejezetében ismerteti, ezután annak asztrológiai és orvosi jellegű részeivel foglalkozik a negyedik fejezet végétől a tizenkettedik fejezet végéig.⁶⁵ Itt az asztrológiai és orvosi vonatkozásokban Thābitra, Philostratoszra, Aquinóira, Ptolemaioszra, Galénoszra, a *Centiloquium*ra és a *Speculum astronomiaera* hivatkozik.

A talizmánokat a 12. fejezet végén említi először, és a 13.-tól tárgyalja részletesen. A talizmánok működési alapelvét és hatékonyságukat illetően a *Centiloquiumot*, Halyt, Szerapiót, az *Asclepiust*, Pszelloszt,

⁶³ PERRONE COMPAGNI (1975: 302–310).

⁶⁴ Erre a kérdésre Pico tárgyalásakor térünk vissza.

⁶⁵ Ld. FRAZER-IMREGH (2022a), FRAZER-IMREGH (2022b), FRAZER-IMREGH (2022d).

Porphürioszt, Iamblikhoszt, Prokloszt és Szüneszioszt idézi. Egy oldalon belül tehát szinte minden lehetséges újplatonikus tekintélyt felsorakoztat a talizmánok kapcsán, bár kijelenti, hogy a varázsigékkal és ráénekélésekkel nem kíván foglalkozni, mert azokat „a platonikus Pszellosz is kinevette”.⁶⁶ Leszögezi, hogy az asztrológiai módszerekkel alkalmazott gyógymódok hatékonyabbak a gyógyításban, mint a talizmánok, és meg is indokolja, hogy miért: a gyógyszerek puhább anyagokból készülnek, ezért könnyebben veszik fel az égi hatásokat, ráadásul belsőleg vagy pakolásként alkalmazhatóak, így erejük felszívódik a testbe. A talizmánok anyagaként viszont jobbak a kövek és a fémek, mint a puha fa, mondja Iamblikhoszra hivatkozva, mert jobban megtartják az ég erejét.

A 14. fejezet a szoláris minőség elnyerésének módjait írja le, a 15. fejezetben szoláris és lunáris kövek viselését ajánlja, de vésetek, ábrák nélkül. Majd a mágnessel kapcsolatban említi meg, hogy amikor fiatalon ezeket a dolgokat tanulmányozta, eltervezte, hogy mágnesbe vési a Nagy Medve ábráját, és majd vasláncon fogja a nyakában viselni. Tovább kutatva azonban látta, hogy e csillagkép szaturnuszi és marsi hatású, így a talizmán ártó erejétől tartva elvetette az ötletet. Szintén Iamblikhoszt idézi, miszerint „a gonosz démonok gyakran félrevezetik és megszállják a talizmánok készítőit.”⁶⁷ Egy általa látott kígyókőből készült amulett fura rángatózását is leírja, amelyet ecettel öntöttek le – ez az Égi Kígyó csillagkép természetében részesedhet. Majd a perzsák egy mérgezéstől óvó vésett gyűrű-talimánját említi, amelynek csillag-ábráját, a Kígyótartót Pietro d’Abano hatékonynak vélte, Ficino szerint azonban, ha a gyűrű hatékony is volt, az inkább alkotórészei anyagának és a megfelelő időpontban való elkészítésének köszönhető és nem a rávésett ábrának. Látszik tehát, hogy Ficino igyekszik a természeti mágia alapelveire szorítkozni, és mindent, ami nem fér bele ebbe a kategóriába, próbál elutasítani. Ismét hangsúlyozza, hogy ő nem ajánlja a talizmánokat, csak leírja őket.

A 16. fejezetben al-Kindī *De radiis* (A sugarakról) című műve alapján ismerteti a csillagok és bolygók sugarai révén azonnal létrejövő hatások, minőség-átadások elméletét. A szerzőre nem hivatkozik, a pillanat alatt bekövetkező hatás lehetséges voltára hozott példáit viszont egyéb ol-

---

⁶⁶ *De vita* 3, 13.

⁶⁷ *De vita* 3, 15.

vasmányaiból merítette. Továbbá hasznos tudnivalókat közöl a talizmánok alapanyagául szolgáló fémekkel és drágakövekkel kapcsolatban.

A 17. fejezet egy elméleti bevezetés a szám, a fény és az alak jelentőségéről annak megvilágítására, hogy a talizmánokra vésett alakzatoknak mi a jelentősége, de erre csak nagyon óvatosan utal Ficino: hogy „rárezonáljanak” a csillagképek alakzataira.

A 18. fejezet ugyanis már konkrétan és viszonylag részletesen a talizmánokra vésett ábrázolásokról és írásjelekről szól, itt számos leírást is megad. A kereszt kapcsán „egy arab gyűjteményes munkára” hivatkozik, ez pedig kétségkívül a *Picatrix*. Ismét hangsúlyozza, hogy mások vélekedéseit adja elő a továbbiakban. A különböző célokra készült talizmánokat írja le röviden, először mindegyik bolygóhoz egyet, majd továbbiakat speciális orvosi célokra. Pietro d’Abano és Haly tanácsait mondja el a talizmánok elkészítésének helyes idejére (a megfelelő holdállásokra) vonatkozóan. A nem orvosi célú talizmánokkal kapcsolatosan tehát kimondatlanul is a *Picatrix*ban leírtakat illetően kritikáját így fogalmazza meg:

Bajos lenne elmondani, és talán káros is, hogy miféle talizmánokat készítettek és miképpen egyes lelkek összekötésére vagy elválasztására, a boldogság elérésére, vagy hogy bajt okozzanak – akár egyének, akár családok vagy nagyobb közösségek részére. Én a magam részéről nem erősítem meg, hogy ilyesmi lehetséges, az asztrológusok azonban úgy gondolják, s azt is megmondják, hogy miként, de én ezeket a dolgokat nem merem továbbadni.⁶⁸

A fejezet hátralevő részében az ártó hatások lehetséges voltára Plótinosz példáját idézi, akit Porphüriosz szerint egy mágus egy talizmánnal igyekezett megbetegíteni, majd ismét a *Speculum astronomiaera*, Pietro d’Abanóra és Thābitra hivatkozik az ártó talizmánok leírásait illetően. Elítélőik közül elsőként Aquinóit, majd a platonikusok közül Iamblikhoszt említi: mindketten a démoni erők bevonása miatt utasították el a vésett, ill. ábrákkal ellátott talizmánok használatát. Így természetesen Ficino sem ajánlja az ábrák alkalmazását, hogy „a bálványimádásnak még az árnyékát is elkerüljük”. Összegezve Ficino úgy véli, biztonságosabb, ha inkább a gyógyírekre, mint a talizmánokra bízunk magunkat, s hogy

---

⁶⁸ *De vita* 3, 18.

az égi befolyással kapcsolatos érvei inkább vonatkoznak a gyógyszerekre, mint a vésett képekre. A talizmánok esetleges hatékonyságát pusztán anyaguknak és az ütögetésükből fakadó felhevítésüknek tulajdonítja.

A 19. fejezet mégis egy véset: a világegyetem ábrájának bronz- vagy ezüstlapon való elkészítéséről és hasznáról beszél, ennek azonban Ficino szerint általánosan jó hatása lehet, ha megfelelő időben készül el. Ugyanezt egy szoba mennyezetére is fel lehet festeni – ajánlja –, és azt meditációs céllal felhasználni – ennek létező gyakorlatát bizonyítják egyébként az esztergomi freskómaradványok és Pesello mennyezeti freskója a firenzei San Lorenzo régi sekrestyéjében, 1442-ből.

A 20. fejezetben az asztrológusokra hivatkozva előbb a talizmánok egészségmegőrző használatáról, majd ártó felhasználásukról beszél röviden, és leszögezi, ő nem hisz abban, hogy a talizmánok távolra is hatnának, szerinte csak viselőiknek képesek használni vagy esetleg ártani, de akkor sem rendkívüli mértékben. Hozzáteszi, hogy hatásukat nem a beléje vésett kép adja, hanem az anyaga. Ezután, pusztán említés szintjén beszél az arabok és egyiptomiak hitéről abban, hogy a csillagok szellemeit szobrokba vagy talizmánokba tudják zárni. Ezen, mondja, egyesek az égitestek csodálatos erőit, mások a csillagoknak segédkező daimónokat értik. Tehát szerintük a csillagok szellemei ezek megfelelőképpen befogadott sugarai által, füstölők, fények és erős hangok révén kerülnek a talizmánok hozzájuk illő anyagába, s ezek csodás hatással vannak viselőjükre vagy arra, aki a közelükben tartózkodik. Ez Ficino szerint már démoni mágia, mert itt nem a talizmán anyaga révén jön létre a hatás, hanem mert a démonok örülnek a számukra kinyilvánított tiszteletnek. E szakaszban az „arabok” kifejezés minden biztonnyal utalhat a *Picatrixra* is. Hasonlóképpen Thābit mellett a *Picatrixra* történhet utalás a következő szakaszban, ahol a talizmán készítőjének e munkában való hitéről és önátadásának fontosságáról van szó:

Az arabok írják, hogy amikor valaki megfelelő módon készít talizmánt, s képzeletével és érzéseiben teljesen átadja magát a munkának, szelleme a csillagokhoz kapcsolódik a világ szellemével és a csillagok fénysugaraival együtt, melyek révén a világ szelleme cselekszik; s midőn így azokhoz kapcsolódott, ő maga is mintegy előidézőjévé válik annak, hogy a világ szelleme révén a sugarakon keresztül egy bizonyos égitest szelleme, azaz egy életteli erő töltse el a talizmánt, amely

a leginkább annak az embernek a szellemével áll összhangban, aki a műveletet végezte. Azt is írják, hogy az égitesteknek megfelelő füstölőkkel tudják segíteni ezt a műveletet, amennyiben az ilyen füstölők a levegőt, a fénysugarakat, a talizmán készítőjének szellemét és a talizmán anyagát így befolyásolják.

A 21–26. fejezetekben már nem annyira a talizmánokról beszél, hanem az illatok, szavak és dallamok mágikus erejéről és a természeti mágia gyakorlati felhasználásáról a tudósok egészségének megőrzésében.

Ficino hivatkozása a Picatrixra

Ficino tehát mindössze egyszer hivatkozik a *De vita* 3. könyvében kimondottan a *Picatrixra*, akkor is csak mint „arab gyűjteményes munkát” említi:

A későbbi talizmánkészítők az ég alakjához hasonlatosan körformába foglalják bele az összes csillagképet, a régebbiek viszont, miként egy arab gyűjteményes munkában olvashatjuk, a kereszt formáját részesítették előnyben minden más alakkal szemben, mivel a testek egy, már a felszínükig kiterjedt erő révén képesek a működésre vagy cselekvésre. A legkülső felszín pedig egy kereszt segítségével írható le. Ugyanis mindenekelőtt így [a felszín miatt] van hosszúsága és szélessége. [...] Ezért a régiek azt mondták, hogy a kereszt alakja a csillagok ereje révén jön létre, másrészt [a kereszt alakzata] a csillagok erejének befogadója, ezért ennek van a legnagyobb ereje minden alakzat közül, s ez fogadja be a bolygók energiáit és szellemeit.⁶⁹

Ez a hivatkozás tehát a kereszt alakú talizmánokat tárgyaló részre utal a *Picatrix* 3. könyvének 5. fejezetéből. Ott a szerző a kereszt egyetemes formáját hangsúlyozza. Leszögezi, hogy a bolygók szellemeinek [erejének] alakját nem ismerhetjük, viszont erejüket a csillagképek is maguk-

---

⁶⁹ *De vita* 3, 18: *Postremi quidem imaginum auctores universam earum formam ad coeli similitudinem acceperere rotundam. Antiquiores autem, quemadmodum in quodam Arabum collegium legimus, figuram crucis cunctis anteponebant, quia corpora per virtutem agunt ad superficiem iam diffusam. Prima vero superficies cruce describitur, sic enim imprimis habet longitudinem atque latitudinem. [...] Crucem ergo veteres figuram esse dicebant tum stellarum fortitudine factam, tum earundem fortitudinis susceptaculum; ideoque habere summam in imaginibus potestatem, ac vires et spiritus suscipere planetarum.*

ban foglalják. Egy gnosztikus tanítást visszhangozva indokolja meg, miért képviselheti a kereszt minden csillagkép és bolygó erejét:

Következésképpen az említettek minden ereje leginkább a talizmánokban jelenik meg. Ezért, mivel látjuk, hogy a fák és növények alakjai és formái mind különbözőek az ábrázolásaikban, s ugyanígy az állatoké és az ásványoké is, s így képtelenek vagyunk felismerni a bolygók szellemeinek ábrázolásait, e művészet régi bölcsei mintegy egyetemes szimbólumként a keresztet választották. Méghozzá azért, mert minden test a felszíne révén mutatkozik meg, az alakok felszíne pedig hosszúsággal és szélességgel rendelkezik. A hosszúság és a szélesség szimbóluma viszont sajátlagosan a kereszt maga. Ezt az alakzatot tehát mintegy ezen rituálék egyetemes tanítójának mondtuk, amely mintegy befogadja a bolygók szellemeinek erőit, azért, mert semmilyen alakzat nem tér el tőle.⁷⁰

Ficino felhasználja, de ki is egészíti ezt a magyarázatot azzal az al-Kinditől vett gondolattal, hogy mi a merőlegesek és derékszögek jelentősége: a bolygóknak vagy csillagoknak ugyanis akkor a legnagyobb az energiájuk, amikor az ég négy sarkalatos pontján állnak, tudniillik a felkelő és a lenyugvó ponton, az ég közepén és az ég alján. Sugaraik pedig így keresztet alkotnak. Ezért van a keresztnek a legnagyobb ereje minden alakzat közül. Továbbá hozzáfűzi, hogy e tanítás egyiptomi eredetű, hiszen Szerápisz is keresztet viselt a mellén, és az a túlvilági életet jelképezte számukra. Úgy véli, a kereszt a Krisztus képviselte erő előjele volt már az egyiptomiaknál is.

Összefoglalva tehát, és visszatérve Eugenio Garin, Frances Yates és Vittoria Perrone Compagni állításaira, miszerint a *Picatrix* lett volna a *De*

---

⁷⁰ *Picatrix* 3, 5, PINGREE (kiad.) 107. *Et ideo concluditur quod omnis virtus praedictorum maxime consistit in figuris. Idcirco, quia videmus omnes figuras et formas arborum et plantarum esse in suis figuris diversas necnon et figuras animalium et similiter minerarum, quapropter nullo modo cognoscere possumus proprie figuras ipsorum spirituum planetarum, ideo sapientes huius artis antiqui tamquam universalem figuram crucem elegerunt, et hoc propter quod omnia corpora apparent sua superficie et quia superficies figurarum habet longitudinem et latitudinem, et figura longitudinis et latitudinis proprie consistit in cruce. Idcirco hanc figuram tamquam universalem magistram diximus in talibus operandi et tamquam receptricem virium spirituum planetarum eo quod aliqua figura non divertitur ab ea.*

vita coelitus comparanda elsődleges ihletője vagy forrása a mágikus-asztrológiai gyakorlati leírásokban és a világszellem doktrinális kérdésében, nos, mindkettőt cáfolja a szöveg alapos vizsgálata. A talizmánmágiával kapcsolatban Ficino fő forrásai Thābit, al-Kindī, Haly Albohazen, Philostratos és Pietro d'Abano voltak, a világszellem kérdésében pedig inkább a fentebb említett újplatonikus szerzők Ficino által fordított írásaiból kell kiindulnunk. Nyilvánvaló, hogy ami a *Picatrix*ban összhangban volt azzal, amiről Ficino korábban az asztrológia és a természeti mágia kapcsán már tudomást szerzett, az megerősítőleg hatott rá, őt azonban a talizmánok főként az egészség megőrzésének és az ember szellemi-lelki fejlődésének szempontjából érdekelték, a *Picatrix*ban leírt legtöbb kicsinyes vagy alantas célú talizmán elkészítése nem volt célja, és ezeket nem is ajánlja.

Giovanni Pico della Mirandola

A kortársai által is zseninek tartott, közvetlen utókorára pedig óriási hatást gyakorló filozófus, Giovanni Pico della Mirandola (1463–1494) tragikusan rövid életének eseményeit és munkásságát a *Heptaplus, avagy a teremtés hat napjának hétszeres értelmezése* című művének magyar fordításához csatolt utószavamban ismertettem.⁷¹ Ezentúl a Rómában tervezett nagyszabású filozófiai disputájához összeállított 900 téziséről⁷² és az ezt bevezető híres *Beszédéről* írt cikkeimben,⁷³ valamint a *Benivieni neoplatonikus versének kommentárja* utószavában adtam további adalékokat,⁷⁴ így ezekről itt nem közlök többet.

Már említettem, hogy Pico hatalmas könyvtárában megvolt saját példányként a *Picatrix* teljes szövege, ezt a leltár alapján tudjuk biztosan.⁷⁵ Ha a mágiát tárgyaló írásait megvizsgáljuk, illetve azokat a helyeket, ahol a mágiáról beszél, akkor azt látjuk, hogy elítéli a talizmánmágiát – vagyis mindennemű, a démonokkal űzött mágiát –, a természeti mágiát viszont dicsőíti. Az utókor számára ez utóbbi ténye és a kétféle

---

⁷¹ IMREGH (2002: 99–115).

⁷² IMREGH (2009).

⁷³ IMREGH (2010).

⁷⁴ IMREGH (2012: 101–125).

⁷⁵ KIBRE (1936: 263).

mágia közötti különbség hangsúlyozása lehetett meghatározó iránymutatás, főként, ami a filozófusokat illeti. Lássuk tehát, mely művében találunk erre vonatkozó utalást.

Pico 900 tézisének második részében, ahol saját nézeteit mutatta be tizenegy téma köré csoportosítva, a 9., a mágiát tárgyaló csokorban 26 tétel szerepel.⁷⁶ Pico a 900 tézis vitaindító *Beszédében*⁷⁷ mindenekelőtt tisztázza a kétféle mágia közti különbséget: létezik egy alacsonyrendű, a démonok erejét és közreműködését felhasználó praxis, amelyet a görögök is megvetettek, és nem is mágiának, hanem *goéteiának* (varázslásnak) mondták – ez szerinte „átkos és szörnyű”. Pico szerint a másik „a természetfilozófia tökéletes megvalósulása”, a görögök számára a legfőbb bölcsesség. Porphürioszt idézi, aki a „mágus” perzsa terminusát „az istenek tolmácsa és követője”-ként fordítja.⁷⁸ Az igazi mágia tanulmányozása végett Püthagorasz, Démokritosz és Platón is hosszú utazásokat tett, mondja, és a megszerzett tudást nagyra becsülve titkaik között őrizték meg azt (vagyis csak az arra kiválasztottaknak, szóban hagyományozták tovább). A mágia „két elindítóját”, Zoroasztert, Oromaszosz fiát és a thrák Zalmoxiszt idézetei szerint Platón is nagyra értékelte: „Zoroaszter mágiája nem más, mint isteni dolgokról szóló tudomány” – citálja Platón az *Alkibiadészben*;⁷⁹ „Zalmoxisz mágiája a lélek orvossága, általa a lélek önmérsékletre tesz szert” – olvashatjuk Pico szerint a *Kharmidészben*.⁸⁰ Homérosz kapcsán Pico említi el nem készült munkájának tervét: „Egyszer majd bizonyítani fogom *Poétikai teológiámban*, hogy valamint minden más tudományt, úgy ezt [ti. a mágiát] is belerejtette az Odüsszeusz bolyongásairól szóló művébe.” A későbbiek közül is megsejtették néhányan – írja –, hogy e tudomány miről szól: az arab al-Kindī, Roger Bacon, Párizsi Vilmos és Plótinosz is csak a másik mágiát ítélte el. További egy oldalon át jellemzi ezt az „igazi mágiát”, ebből talán a következő mondatban ragadhatjuk meg a lényegét:

---

⁷⁶ PICO (1995: 116–120).

⁷⁷ PICO (1984: 236).

⁷⁸ PICO (1984: 236).

⁷⁹ Plat. *Alkib.* 121. Vö. *Apul. Apol.*

⁸⁰ Plat. *Charm.* 156d–157c.

Ez a fajta mágia a mélybe hatolva kifürkészi a világmindenség összhangját, amelyet a görögök igen találóan συμπάθεια-nak mondanak,⁸¹ és átlátva a különféle természetek kölcsönös egymáshoz való viszonyát, minden egyes dolog veleszületett vonzerejét, napfényre hozza mindazt a csodát, ami a világ rejtekeiben, a természet mélyén, Isten titkos kincseskamráiban van, mintha maga a mester volna.⁸²

Pico tehát nem kevesebbre, mint a természetet, azaz a világegyetemet mozgó erők kifürkészésére vágyik a mágia segítségével, ám nem a későbbi newtoni fizika módjára, amely egy önműködő mechanikus gépezetet lát a teremtésben, hanem a szellemi törvények működésében meghagyva az isteni elemet is. Nézzük röviden, mi szerepel a *Tézisek* 26. mágiával foglalkozó tételében.⁸³ Az elsőben tisztázza, hogy a korabeli mágusok gyakorlatát joggal ítéli el az egyház, mert ez hamis. A többi tétel mind a természetes mágiával, az ún. *magia naturalisszal* foglalkozik, amely megengedett (2. tétel), hiszen a természettudomány gyakorlati s egyben legnemesebb része (3–4. tétel). Minden csodás mű, amelyet a mágia vagy a kabbala létrehoz, Isten kegyéből fakad (6. tétel). Krisztus munkáit azonban nem lehetett volna sem a mágia sem a kabbala segítségével végrehajtani (7. tétel). Mágiával foglalkozni nem más, mint összeházasítani a világot (13. tétel). Szó esik még a mágiában használt szavakról és nevekről (19–22. tétel), számokról (23. tétel); több szempontból is árnyalja a különbséget a mágia és a kabbala közt (18, 25–26. tétel).

Ami a *Picatrix* filozófiai tárgyú fejezeteit és azok tematikáját illeti, már utaltam az 1. könyv 6. fejezetének a tudást dicsőítő lelkesítő szavaira és az ember és a teremtett világ között vont párhuzamára – ezek nyilván a gnosztikus és a hermetikus iratokra, közelebbről az *Asclepius*ban kifejtettekre mennek vissza: értelme révén az ember középponti helyére és a mikrokozmosz-makrokozmosz elméletre. E gondolatok nyilvánvalóan egybecsengtek mindazzal, amit a reneszánsz filozófusok már a hermetikus iratokban tiszteletre méltónak tartottak, elsődleges forrásuk

---

⁸¹ Vö. Plin. *H. N.* 20, 1.

⁸² Pico della Mirandola, *Beszéd*, 238.

⁸³ Pico della Mirandola, *Conclusiones nongentae*, 116–120.

azonban mind Ficino, mind Pico számára Hermész Triszmegisztosz, vagyis a *Corpus Hermeticum* maradt.

Röviden összegezve tehát Pico állásfoglalásának jelentőségét a *Picatrix* továbbélésének szempontjából, azt mondhatjuk, hogy bár Pico magát a talizmánmágiát elvetette, elvi támogatása egyáltalán a mágia elismerését illetően, mégha az csupán a természeti mágiára is korlátozódott, kétségkívül megerősítőleg hatott utódainak kíváncsiságára, és ösztönözte ezirányú kutatásaikat. Még akkor is, ha a Picót ért üldöztetések némi képp elrettentő erőként hatottak a kevésbé merészekre, és figyelmeztetésként szolgáltak: bizonyos könyveket és az ilyen tematikájú saját eredményeket jobb olykor titokban tartani, és csak a legmegbízhatóbb barátokkal megosztani.

A tanulmány második részében, amely az Antikvitás és Reneszánsz következő, 10. számában fog megjelenni, tovább folytatom a *Picatrix* olvasóinak vizsgálatát. Látni fogjuk, hogy mindannyian így vagy úgy, Ficino és Pico nyomában jártak a mágikus tanok elsajátításában és kidolgozásában. Előbb Ficino tanítványával, Francesco Cattani da Diacetóval és fiatalabb kortársukkal, Ludovico Lazzarellivel foglalkozom, majd a német Trithemiust és követőit, Agrippát és Paracelsust tárgyalom. Kitekintek Giordano Bruno és Tommaso Campanella *Picatrix* ihlette munkáira. Végül a közép-európai másolatokról dióhéjban ismertetem Láng Benedek és Veszprémy Márton kutatási eredményeit.

Források

A Picatrix szövegkiadásai és modern fordításai

ARRECO–LI VIGNI–ZUFFI 1999

D. ARRECO – I. LI VIGNI – S. ZUFFI et al. (trad.), *Maslama al Magriti, Al-Kindi, Picatrix, De radiis*, Firenze, 1999.

ATTRELL–PORRECA 2019

D. ATTRELL – D. PORRECA (transl.), *Picatrix: A Medieval Treatise on Astral Magic*, Pennsylvania, 2019.

BAKHOUCÉ–FAUQUIER–PÉREZ-JEAN 2003

B. BAKHOUCÉ – F. FAUQUIER – B. PÉREZ-JEAN, *Picatrix: Un traité de magie médiéval*, Turnhout, 2003.

GREER–WARNOCK 2010 J. M. GREER – Ch. WARNOCK (transl.), *The Picatrix*, h. n., 2010.

FICINO 1576

M. FICINO, *Opera omnia*, Basileae, 1576.

- FICINO 1989 M. FICINO, *Three Books on Life*, C. V. Kaske – J. R. Clark (eds.), Tempe, Ariz., 1989.
- FICINO 1991 M. FICINO, *De vita*, A. Biondi – G. Pisani (a cura di), Pordenone, 1991.
- FRAZER-IMREGH 2020a FRAZER-IMREGH M., *A Picatrix fejezeteinek tartalmi összefoglalója*, Orpheus Noster, 37 (2020/1), 88–109.
- FRAZER-IMREGH 2020b FRAZER-IMREGH M. (ford.), *A Picatrix IV. könyv 1. fejezetének fordítása: Filozófiai jellegű traktátus a világ rendjéről, a sensus – 'felfogóképesség', 'értelem' kifejezés értelmezéseiről*, Orpheus Noster, 38 (2020/2), 96–102.
- FRAZER-IMREGH–HAMVAS 2022
FRAZER-IMREGH M. – HAMVAS E. Á. (ford., bev., utószó), *Picatrix*, Kárpáti G. – Veszprémy M. (szerk.), Budapest, 2022, megjelenés alatt.
- MATTON 1977 S. MATTON (transl.), *Picatrix: détails*, in: Ibn Khaldûn, *La magie arabe traditionnelle*, Paris, 1977, 243–317.
- PINGREE 1986 D. PINGREE (ed.), *Picatrix. The Latin version of the Ghāyat al-ḥakīm*, London, 1986.
- RITTER–PLESSNER 1962 H. RITTER – M. PLESSNER (transl.), „*Picatrix*”, *das Ziel des Weisen von pseudo- Magrīti*, London, 1962.

Egyéb források

- BERTHELOT–RUELLE 1887–1888
M. BERTHELOT – Ch. E. RUELLE, *Collection des anciens alchimistes grecs*, 4 vol., Paris, 1887–1888.
<https://archive.org/details/collectiondesanc01bert> (2022. 03. 12.)
- DILLON BUSSI 200 A. DILLON BUSSI, 11.16. *katalóguscédula*, in: Farbaký P. et al. (szerk.), *Hunyadi Mátyás, a király: hagyomány és megújulás a királyi udvarban, 1458–1490*, Budapest, 2008.
- FRAZER-IMREGH 2022a FRAZER-IMREGH M. (ford., előszó), *Marsilio Ficino: Három könyv az életről. Harmadik könyv – Miként nyerhetünk életet az égtől? Bevezetés, 1–4. fejezet*, *Filozófiai Szemle*, 65 (2021/4), 222–246.
- FRAZER-IMREGH 2022b FRAZER-IMREGH M., *Marsilio Ficino a „kegyosztó” bolygókról. De vita, III, 4–8. Vallástudományi Szemle*, (2022/1), megjelenés alatt.
- FRAZER-IMREGH 2022c FRAZER-IMREGH M. (ford., bev.), *Marsilio Ficino: Három könyv az életről. Második könyv – A hosszú életről, 14–18. fejezet*, *Ókor*, 21 (2022/1), megjelenés alatt.
- FÜRBETH 1989 F. FÜRBETH (ed.), *Johannes Hartlieb: Das Buch aller verbotenen Künste*, Frankfurt am Main, 1989.
- IMREGH 2002 IMREGH M. (ford., utószó), *Heptaplus. A Teremtés könyvének hétszeres értelmezése*, Budapest, 2002.
- IMREGH 2009 IMREGH M., *Giovanni Pico della Mirandola 900 tézise*, Orpheus Noster, 1 (2009), 83–94.

- IMREGH 2010 IMREGH M., *Giovanni Pico della Mirandola: Beszéd az ember méltóságáról*, Orpheus Noster, 2 (2010), 141–160.
- IMREGH 2012 IMREGH M. (ford., utószó), *Benivieni neoplatonista versének kommentárja*, Budapest, 2012.
- PICO 1984 G. PICO DELLA MIRANDOLA, *Beszéd az ember méltóságáról*, Kardos Tiborné (ford.), in: Vajda M. (szerk.), *Reneszánsz etikai antológia*, Budapest, 1984, 212–244.
- PICO 1995 G. PICO DELLA MIRANDOLA, *Conclusiones nongentae. Le novecento Tesi dell'anno 1486*, Albano Biondi (a cura di), Firenze, 1995.

Felhasznált irodalom

- BOLL–GUNDEL 1926 C. B. BOLL – W. GUNDEL, *Stern Glaube und Sterndeutung; die Geschichte und das Wesen der Astrologie*, Leipzig, 1926.
- BOLL–CUMONT–KROLL–OLIVIERI 1898–1950
F. BOLL – F. CUMONT – W. KROLL – A. OLIVIERI, *Catalogus codicum astrologorum Graecorum*, 11 vol., Bruxelles, 1898–1950.
<https://www.hellenisticastrology.com/texts/> (2022. 03. 12.)
- BOUDET 2011 J.-P. BOUDET, *L'amour et les rituels à images d'envoûtement dans le Picatrix latin*, in: J.-P. Boudet – A. Caiozzo – N. Weill-Parot (éd.), *Images et magie: Picatrix entre Orient et Occident*, Paris, 2011.
- CLARK 1986 J. R. CLARK, *Roger Bacon and the Composition of Marsilio Ficino's De vita longa (De vita, Book II)*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 49 (1986), 230–232.
- CLARK 1989 J. R. CLARK, *Introduction*, in: C. V. Kaske – J. R. Clark (eds.), *Marsilio Ficino: Three Books on Life*, Tempe, Ariz., 1989.
- COPENHAVER 2015 B. COPENHAVER, *Magic in Western Culture from Antiquity to the Enlightenment*, Cambridge, 2015.
- CUMONT 1912 F. CUMONT, *Astrology and Religion among the Greeks and Romans*, New York, 1912. Új kiadása: *Forgotten Books* (ebook), Milano, 2019.
- D'AGOSTINO–BELLINI 1992
A. D'AGOSTINO – G. BELLINI (eds.), *el Sabio: Astromagia*, Napoli, 1992.
- DELCORNO BRANCA 1976
D. DELCORNO BRANCA, *Un discepolo di Poliziano: Michele Acciari*, *Lettere Italiane*, 28 (1976), 464–481.
- DUBRAVSZKY–EÖRSSY 1992
DUBRAVSZKY L. – EÖRSSY J., *A tradicionális asztrológia tankönyve*, Budapest, 1992.
- FRAZER 1890–1922³ J. G. FRAZER (1890–1922³), *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion, abridged edition*, 11 vol., London, 1890–1922³.
- FRAZER-IMREGH2016a FRAZER-IMREGH M., *Marsilio Ficino életének kronológiája*, *Orpheus Noster*, 23 (2016/3), 50–64.

- FRAZER-IMREGH2016b FRAZER-IMREGH M., *Marsilio Ficino művei*, Orpheus Noster, 23 (2016/3), 41–49.
- FRAZER-IMREGH2016c FRAZER-IMREGH M., *Ficino-bibliográfia 2011-ig, különös tekintettel a De vita című művére*, Orpheus Noster, 22 (2016/2), 117–158.
- FRAZER-IMREGH 2022d FRAZER-IMREGH M., *Vallás és orvostudomány határán – Marsilio Ficino a „kegyosztó” bolygókról. De vita, III, 4–8. – Miként nyerhetünk életet az égtől? (Bevezető tanulmány forrásközléshez)*, Vallástudományi Szemle, (2022/1), megjelenés alatt.
- GARIN 1969 E. GARIN, *Le elezioni e il problema dell’astrologia*, in: *L’età nuova. Ricerche di storia della cultura dal XII al XVI secolo*, Napoli, 1969.
- GARIN 1976 E. GARIN, *Astrologia e magia: Picatrix*, in: E. Garin, *Lo zodiaco della vita. La polemica sull’astrologia dal Trecento al Cinquecento*, Bari, 1976, 2007², 33–60.
- GENTILE 1984 S. GENTILE, *Marsilio Ficino e il ritorno di Platone: mostra di manoscritti, documenti e stampe, 17 maggio – 16 giugno 1984*, Firenze, 1984.
- GUNDEL–SCHOTT 1936 W. GUNDEL – S. SCHOTT, *Dekane und Dekansternebilder: ein Beitrag zur Geschichte der Sternbilder der Kulturvölker*, Glückstadt – Hamburg, 1936.
- GUNDEL 1936 W. GUNDEL, *Neue astrologische Texte des Hermes Trismegistus, Funde und Forschungen auf dem Gebiet der antiken Astronomie und Astrologie*, München, 1936.
- HÖPFNER 1924 T. HÖPFNER, *Griechisch-ägyptischer Offenbarungszauber: mit einer eingehenden Darstellung des griechisch-synkretistischen Daemonenglaubens und der Voraussetzungen und Mittel des Zaubers überhaupt und der magischen Divination im besonderen*, Leipzig, 1924. Új kiadása: Amsterdam, 1990.
- HUSBAND 1999 T. B. HUSBAND, *The Medieval Housebook and the Art of Illustration*, New York, 1999.
- IDEL 1988 M. IDEL, *Hermeticism and Judaism*, in: I. Merkel – A. G. Debus (eds.), *Hermeticism and Renaissance: Intellectual History and the Occult in Early Modern Europe*, Washington DC, 1988, 59–76.
- KIBRE 1936 P. KIBRE, *The Library of Giovanni Pico della Mirandola*, New York, 1936.
- KLIBANSKY–PANOFKY–SAXL 1964 R. KLIBANSKY – E. PANOFKY – F. SAXL, *Saturn and Melancholy. Studies in the History of Natural Philosophy, Religion and Art*, London, 1964.
- KRISTELLER 1938 P. O. KRISTELLER, *Marsilio Ficino e Lodovico Lazzarelli: Contributo alla diffusione delle idee ermetiche nel Rinascimento*, Annali della R. Scuola Normale Superiore di Pisa, Lettere, Storia e Filosofia, 2 (1938/7), 237–262.
- KRISTELLER 1973 P. O. KRISTELLER, *Supplementum Ficinianum*, 1–2, Firenze, 1973.
- LANG 1901 A. LANG, *Magic and Religion*, London, 1901.

- LÁNG 2007 LÁNG B., *Mágia a középkorban*, Budapest, 2007.
- LÁNG 2008 B. LÁNG, *Unlocked Books, Manuscripts of Learned Magic in the Medieval Libraries of Central Europe*, Pennsylvania, 2008.
- LÁNG 2011a B. LÁNG, *Characters and Magic Signs in the Picatrix and other Medieval Magic Texts*, Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, 47 (2011), 69–77.
- LÁNG 2011b B. LÁNG, *Puissances ou démons? Les images décaniques dans le Picatrix de Cracovie*, in: J-P. Boudet – A. Caiozzo – N. Weill-Parot (éd.), *Images et magie. Picatrix entre Orient et Occident*, Paris, 2011, 137–147.
- LITT 1963 T. LITT, *Les corps célestes dans l'univers de Saint Thomas d'Aquin*, Paris–Leuven, 1963.
- MALINOWSKI 1922 B. MALINOWSKI, *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*, London, 1922.
- MALAGOLA 1887 C. MALAGOLA, *Statuti dell'Università degli scolari arte e medicina (1405)*, in: *Statuti delle Università e dei collegi dello Studio Bolognese*, Bologna, 1887, reprintje 1988, 274–277.
- MALINOWSKI 1925 B. MALINOWSKI, *Magic, Science and Religion*, in: J. Needham (ed.), *Science, Religion and Reality*, New York, 1925, 19–84.
- PERRONE COMPAGNI 1975 V. PERRONE COMPAGNI, *Picatrix latinus: Concezioni filosofico-religiose e prassi magica*, Medioevo, 1 (1975), 237–337.
- PERRONE COMPAGNI 1978 V. PERRONE COMPAGNI, *La magia cerimoniale del Picatrix nel Rinascimento*, in: *Atti dell'Accademia di Scienze morali e politiche*, vol. 88, Napoli, 1978, 279–330.
- PARAVICINI BAGLIANI 1991 A. PARAVICINI BAGLIANI, *Medicina e scienze della natura alla corte dei papi nel Duecento*, Spoleto, 1991.
- PESENTI MARANGON 1978 T. PESENTI MARANGON, *La miscellanea astrologica del prototipografo padovano Bartolomeo Valdisocco e la diffusione dei testi astrologici e medici tra i lettori padovani del '400*, Quaderni per la storia dell'Università di Padova, 9 (1978), 87–106.
- PREISENDANZ 1928–1931 K. PREISENDANZ et al. (eds.), *Papyri graecae magicae = Die griechischen Zauberpapyri*, 2 vol., Leipzig, 1928–1931.
- RITTER 1922 H. RITTER, *Vorträge der Bibliothek Warburg*, Leipzig – Berlin, 1922, 94–124.
- RÖHR 1923 J. RÖHR, *Der okkulte Kraftbegriff im Altertum*, Leipzig, 1923.
- SAXL 1912 F. SAXL, *Beiträge zu einer Geschichte der Planetendarstellungen im Orient und im Okzident*, Strassburg, 1912.

SAXL–MEIER–MCGURG 1915

F. SAXL – H. MEIER – P. MCGURG, *Verzeichnis astrologischer und mythologischer illustrierter Handschriften des lateinischen Mittelalters*, Heidelberg, 1915.

SIDER 1979

S. SIDER, *Cebes' Tablet: facsimiles of the Greek Text, and of Selected Latin, French English, Spanish, Italian, German, Dutch and Polish Translations*, New York, 1979.

TARABOCHIA CANAVERO 1977

A. TARABOCHIA CANAVERO, *Il De triplici vita di Marsilio Ficino, una strana vicenda ermeneutica*, *Rivista di filosofia neoscolastica*, 69 (1977), 697–717.

TARABOCHIA CANAVERO 1995

A. TARABOCHIA CANAVERO (trad.), *Marsilio Ficino: Sulla vita*, Milano, 1995.

WALKER 2003

D. P. WALKER, *Spiritual and Demonic Magic from Ficino to Campanella*, Pennsylvania, 2003.

WARBURG 1920

A. WARBURG, *Heidnisch-antike Weissagung in Wort und Bild zu Luthers Zeiten*, Heidelberg, 1920. (Újabb kiadás: 2011.)

WARBURG 1998

A. WARBURG, *Gesammelte Schriften*, vol. 2, Berlin, 1998.

YATES 2002

F. YATES, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, London, 2002.

***Picatrix* Readers. The Survival and Impact of a Magic Book in the Works of Renaissance Thinkers: Marsilio Ficino, Giovanni Pico della Mirandola and Others**

This study seeks to answer the question: how was the reading of Picatrix present and how did it affect the coming centuries? The first part of the paper, published here, focuses on Ficino and Pico, the two 15th-century philosophers who, through their work, gave authority and credit the so-called "Learned magic" in the eyes of their contemporaries and immediate descendants, so the survival of Picatrix and similar magical writings, albeit mostly through secret channels, was assured. The second part of the study will appear in the next issue of Antiquity and the Renaissance. There, after discussing Francesco Cattani da Diacceto, Ludovico Lazzarelli, Johannes Trithemius, the latter's followers, Cornelius Agrippa and Paracelsus will be examined. Then Giordano Bruno's and Tommaso Campanella's works will be discussed that were inspired at least in part by Picatrix. Finally, in a nutshell, it presents the research results of Benedek Láng and those of Márton Veszprémy on the Picatrix's copies of Central Europe.

Keywords: *Picatrix*, magic, learned magic, talisman, Marsilio Ficino, Giovanni Pico della Mirandola